

לתפילת ר' נחוניא בן הקנה*

מיכאל לחיאני

ברכות, פרק ד משנה ב:

"רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לביהמ"ד וביציאתו תפלה קצרה. אמרו לו: מה מקום לתפלה זו? אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי".
במשנה מובא רק עיקרה של התפלה, אבל הברייתא בגמרא (ברכות, כח, ע"ב) מביאה את הנוסח המלא, וז"ל:

"בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך... שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם. ביציאתו מהו אומר? מודה אני לפניך... ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים, אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים, אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים, אני רץ לחיי העוה"ב והם רצים לבאר שחת".

עפ"י דברי המאירי, תפלתו של רנב"ה הינה דוגמה להנחיה כללית בעבודת ה'. כלשונו: "הורה בזה שאדם צריך לחדש תפלה על כל דבר שהוא רואה בעצמו שהוא צריך בו לעזר אלוקים, ואז יתמיד מחשבתו בעבודת ה' באין פירוד". מעבר לתכליתה הייחודית של תפלתו, שלא תארע תקלה על ידו, שלא יכשל בדבר הלכה, מלמדת תפלה זו שאין לו לאדם להפקיר חלילה את החזית של רחמי שמים, עזר אלוקים, אלא בכל צורך והזדקקות — לחדש תפלה ומתוך כך יגיע לדבקות קבועה בעבודת ה'.

החיוב לומר את תפלת רנב"ה

דעת ראשונים ואחרונים שאמירת תפלה זו הינה חובה על הנכנס לביהמ"ד ללמוד. כמדומה, הלכו כולם אחרי הרמב"ם, שהוא המרא דסברה, והוכיח זאת מלשון הברייתא, בפירושו למשנה, שם:

"ואלה ב' התפלות חובה לכל מי שיכנס לביהמ"ד לקרות, שהרי לא אמרו בכניסתו מהו אומר, כדי שיהיה ספור למה שהיה אומר ר' נחוניא בן הקנה, ואז יהיה הרשות בידינו, אבל אמר: בכניסתו מהו אומר, ר"ל: כשיכנס לביהמ"ד מה חייב לומר...".

וכן פסק בספר היד החזקה, הלכות ברכות (פ"י, הל' כג-כד). גם הרי"ף והאשכול והסמ"ק פסקו שיש חובה לאמרה, וכן פסק הטוש"ע (בסימן קי, ס"ח):
"הנכנס לביהמ"ד יתפלל יהיה רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלקי אבותינו שלא

* לכתובת המאמר הגעתי תוך כדי הכנת המשנה ללימוד בכיתה. לקיים מה ששמענו לא פעם מ' דוד פוקס שליט"א: מתחילים ללמוד כשמתחילים ללמד. אמת שעכשיו יודעים אותה לא רק בהכרה שכלית אלא אף בהתנסות יומיומית.

אכשל בדבר הלכה וכו', וביציאתו יאמר מודה אני לפניך ה' אלוקי ששמת חלקי מיושבי ביהמ"ד..."

חובת האמירה חלה גם על מי שיושב ללמוד ביחידות, ובפרט מי שהגיע להוראה (מג"א, סק"ח). תפלת ההודיה הנאמרת אחרי הלימוד, נאמרת בלילה כשפוסק מלימודו ורוצה לישון, אם הוא עוסק בתורה כל היום; ומי שאינו לומד כל היום, יאמר אחרי שסיים את לימודו. (מג"א, שם).

לאור זאת, מפתיעה מאד דעתו של בעל השיטה המקובצת, שאין חובה לומר תפלה זו. וז"ל:

"אידי דאירי מענין תפלה איתי הא תפלה הכא, ולא נפקא לן מירי, ואשמעינן דמי שרוצה לומר הכי הרשות בידו".

מה יאמר השטמ"ק על הוכחתו של הרמב"ם מלשון הברייתא? אפשר שילמד את דברי הבריתא "בכניסתו מהו אומר" – מה תפלה היה אומר ר' נחוניא, שבמשנה לא נתבאר הנוסח של תפלתו, ונתברר מהברייתא. כדברים האלה ראיתי גם בפירוש מבעל ספר חרדים על הירושלמי (ברכות, פ"ד, ה"ב), אלא שלא נראה מדבריו שהוא שולל את המסקנה ההלכתית של הרמב"ם, ואף מסביר שהרמב"ם דייק בלשון הברייתא, שאמרה: מה הוא אומר, ולא: מה היה אומר. ערוה"ש בסימן קי (טז-יז), לאחר שמביא את נוסח התפלה מן הברייתא, כותב שעכשיו לא נהגו בזה, ומטעים משום שעכשיו הלומדים בבהמ"ד אינם מורים הוראות והרב המורה יושב בביתו. מי שיושב ביחידות ולומד אומר נוסח אחר, שתוכנו בקשה שלא להכשל בלימוד, והגדירוהו האחרונים "נוסח אחד קצר כולל הרבה": "יר"מ ה' או"א, שתאיר עיני במאור תורתך, ותצילנו מכל מכשול וטעות הן בדיני איסור והיתר, הן בדיני ממונות... ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד..." (מ"ב, קי, סקל"ה).

נוסח תפלת רנב"ה

נוסח התפלה אינו אחיד, וישנם מספר נוסחים, לא הרי הנוסח בבבלי (רי"ף) כנוסח של הירושלמי, וגם בנוסח המובא ברמב"ם (גר"א) מצויים שינויים אחדים שיש מקום להבין פשרם, אך אכמ"ל. בנוסח הנהוג כיום לאמרו, ע"י הלומדים בביהמ"ד, יש תוספות אחדות, ואפשר בשל מה שהעיר הערוה"ש (והובא לעיל).

תכנה של תפלת רנב"ה

(כפי הנוסח המובא בבבלי, ברכות, כח, ב)

על דברי התפלה "ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי", כותב רש"י בדה"מ: ולא אכשל: "וישמחו חברי על כשלוני הרי רעות שתים שיבואו על ידי שאגרום להם שיענשו". לפי רש"י יש כאן בקשה אחת, המלים "וישמחו בי חברי" קשורות לכשלון המוזכר קודם. הבקשה ביחס לעצמו היא שלא יכשל בדבר הלכה (רעה א') ומזה יגרם שחבריו ישמחו לאידו ויענשו על זה (רעה ב'); ובאופן דומה גם בקשתו על חבריו, שלא יכשלו בדבר הלכה ויהא הוא שמח בכשלונם. לפי רש"י השמחה כאן היא שלילית ואינה רצויה. וקשה לפי ביאורו, "איך נתירא רנב"ה שישמחו חבריו בתקלתו ח"ו ושימצאו אנשים כאלו

(1) השווה לביאור רע"ב, ועיין תר"ט.

בחברת חכמים תמימי המעלה? כפי ששואל בענף יוסף (בעין יעקב). ומיישב שם בשם שו"ת חת"ס, שבקשתו של רנב"ה היתה שלא יכשל בדבר הלכה ויצטרכו חבריו להחזירו וישמחו על שזכו להצילו מתקלה (לא לאידו, אלא שבגלל טעותו הזדמן להם להצילו), כי יותר טוב שיזכהו הקב"ה שיעמוד מעצמו על האמת.² אף שאפשר ליישב, בחר המהרש"א (וכן מהר"י אבוהב, הביאו הב"י בס"י קי) לבאר אחרת:

"ויותר נראה לפרש שמתפלל כן שבאמת ישמחו חברי על שלא נכשלתי, וכן אשמח בהם על שלא נכשלו, שזו אחד ממ"ח דברים שבו נקנית התורה: משמח את הבריות..."

ובלשון אחר הובא בב"ח סי' קי:

"וי"מ ישמחו כי חברי מילתא באנפי נפשה היא, ותיתי קאמר חדא שלא אכשל בדבר הלכה, איך תחזקני שאומר בב"ה דברים הגונים עפ"י דרכי התורה שישמחו כי חברי על טוב שכלי, וכן לא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם איכא לפרש בב' פירושים כדפירשתי".

לפי ביאורם כלולות כאן שתי בקשות נפרדות הן בתפלה על עצמו והן בתפלה על חבריו: א. שלא אכשל בדבר הלכה. ב. שישמחו חברי בדברי הנכונים (וזה דבר העומד בפנ"ע). גם השמחה פה היא שמחה חיובית ורצויה, לעומת פירושו של רש"י שהשמחה שלילית.

בין כך ובין כך, יש להבין את פשר החזרה בהמשך: "ולא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא". לכאורה זו חזרה יתרה, שכבר בקש לא להכשל בדבר הלכה. ואפשר להסביר, שדברים אלו הם ביאור ופירוט לאותו כשלון שעליו בקש. אך אפשר עוד, שיש כאן בקשה חדשה, וכביאורו של ר' שלמה עדני במלאכת שלמה:

"ועוד אני מתפלל ומבקש מלפניך שלא אומר על טמא טהור וכו', ר"ל אעפ"י שישמחו כי חברי בזה שאני אומר אם יש בו נפקותא דדינא, מה לי ולשמחתם, מאחר שאני והם טועין והם לא שמחו אלא מפני שחושבין שאני אומר דבר המכוון להלכה ולכן אני חוזר ומתפלל שלא אומר על טהור טמא או בהפך..."

יש כאן תוספת תפלה: גם אם חברי קבלו דעתי, אין הכרח שדברי אכן נכונים, יה"ר שלא אטעה.

בעל תפארת ישראל מדייק בלשון התפלה, ומחלק לשלשה "מכשולים שאפשר שיקרו בלימודו בביהמ"ד":

א. שדבריו יהיו דו משמעיים, ועי"ז יטעו השומעים בכוונתו. ע"כ התפלל: "שלא יארע דבר תקלה על ידי".

ב. שיטעה הוא עצמו בדין, ויקבלו דבריו וינהגו לפיהם. כנגד זאת אמר: "ולא אכשל בדבר הלכה".

ג. שיטעו שומעי דבריו בסברא. הוא יאמר דבר אמת והם יטעו ויחלקו עליו. ועל זאת מכוונת תפלתו: "וישמחו כי חברי", שיקבלו דברי ולא יטעו לחלוף. (ועי' בגוף הפירוש, שמציין דוגמאות מהש"ס לטעויות האפשריות האלה).

(2) ועיין בתפארת ישראל, שהסביר מה הכריח את רש"י לבאר כפי שביאר.

על תפלת ההודיה, שלאחר הלימוד, שאלו המפרשים שאלה עקרונית, בניסוחו של התפא"י: "תמוה דלמה לא הסתפק עצמו התנא האלוקי הזה להודות על חלקו בלבד, ולמה גינה לכאורה כמה מבני דורו?" מה הגנות בעוסקים בפרנסתם, וגדול הנהנה מיגיע כפיו? שאלה זו אינה קיימת עפ"י הנוסח של הירושלמי: "ולא נתת חלקי בבתי תרטיות ובבתי קרקסיות". אכן מרן הגראי"ק זצ"ל הסביר שיתכן שגם בש"ס הבבלי היה כתוב בראשי תיבות: קרקסיות ותרטיות (קר"ות), וסימן הר"ת נמשך לנון בתוך התיבה (קרנות). ואולי ניתן לומר בפשיטות, שע"י אי לימוד תורה, אפשר להגיע לתוצאות המוזכרות בברייתא, אף אם עוסקים בפרנסה.

בעל התפא"י מסביר באופן אחר, ואומר דברי עידוד משמעותיים לאלה שכל עיסוקם הוא ישיבה בביהמ"ד:

"ולדעתי הקלושה אמר כן, משום דמי שיושב חבוש וגלמוד בביהמ"ד טמון בירכתי בית העיון הקדוש, אשר בתוך זמן זה הכל הוא בחוצות ובשוק העולם מלא מרוצה ותנועה, והבנ"א הסוחרים והפועלים יוצאים דחופים ומבוהלים בדבר העסק החומרי, להשתדל בחריצות אחר רבוי הממון והקנינים, באמת הת"ח כזה המתבודד, כשיוצא מדלתי ביהמ"ד החוצה נראה בעיני עצמו, וכ"ש בעיני ב"ב וקרוביו ושאריו זהו אשתו³, כעצל טמן ידו בצלחת, וכמתרפה במלאכת החיים. וע"כ צריך הת"ח לדבר בעצמו על ליבו דברים יורדים חדרי בטן ונופחים רוח חיים תוך פנימת נפשו, להרגיש גודל יקרותו וכנשר יגביה עוף על כל השואפים על עפר ארץ בהבלי הזמן. וע"כ השליך התנא האלוקי הקדוש דברי גנות וכזיון כנגד השוגים בטרדות העולם העובר, תוך התודה שנתן לה' על חלקו".

יה"ר שנותן התורה יזכנו להיות מיושבי ביהמ"ד ויגל עינינו להבין סודות תורתו, אמן.